

restaurants later ook arbeiders wel eens buiten de deur konden eten, was dat toch niet hetzelfde als het kennen van de 'haute cuisine'. Met andere woorden: het sociale verschil in eetgewoonten is duurzaam gebleken.

Anneke van Otterloo

L. Pil, *'Pour le plaisir des yeux'. Het pittoreske landschap in de Belgische kunst. 19de-eeuwse retoriek en beeldvorming* (Leuven-Apeldoorn: Garant, 1993, 252 blz., ISBN 90 5350 238 6).

Dit boek is de neerslag van een doctoraatsverhandeling en kadert in de hernieuwde belangstelling voor de landschapsschilderkunst van de negentiende eeuw. Dit genre is ietwat verguisd en wordt vanuit een modernistische optiek vaak meewarig bekeken, maar was destijds een echte rage.

In haar inleiding belooft de auteur veel: de studie heeft geen inventariserend of catalogiserend karakter, maar is gericht op het kritisch discours rond de landschapsschilderkunst. Het onderzoeksmateriaal bestaat zowel uit erkende meesters als uit minder 'hoogstaand', populair beeldmateriaal. Die keuze moet gesitueerd worden in de open benadering van de kunstgeschiedenis in de laatste decenniaen de kritische bevraging van het onderscheid tussen 'hoge' en 'lage' kunst. Lut Pil heeft oog voor de dynamiek tussen het artistieke en de maatschappij, zonder daarbij de autonomie van het kunstwerk te willen veronachtzamen. Zij heeft zich bij haar onderzoek laten leiden door de uirgangspunten van de receptie-esthetica die het verwachtingspatroon van het publiek en de weerklank van de kunstkritiek een duidelijke invloed op de kunstenaar en de artistieke schepping toebedeelt. Vandaar dat de toenmalige kunstkritieken het belangrijkste bronnenmateriaal bieden. De auteur betreft daarnaast platenalbums en reisbeschrijvingen in haar onderzoek, omdat die definiëren en illustreren wat het publiek van de landschapsschilder pittoresk en aantrekkelijk vond en in die hoedanigheid het discours van de kunstkritiek verruimen.

De hierboven samengevatte uitgangspunten wekken bepaalde verwachtingen, die door de studie helaas niet worden ingelost. De eerste drie hoofdstukken zijn puur beschrijvend-registrerend. Eerst geeft de auteur een opsomming van de voornamelijk Engelse definities van het pittoreske, zoals die destijds geformuleerd werden. Vervolgens maakt ze een tour door pittoresk België aan de hand van reisbeschrijvingen. In het derde hoofdstuk onderscheidt Lut Pil de pittoreske kunstenaar van de toerist. De bedoeling van de pittoreske kunstenaar was de stadsmens te charmeren, te verkwikken en aangenaam te verrassen. Het vierde hoofdstuk knoopt weer aan bij de vraagstelling in de inleiding, met name bij de vraag naar de verwachtingshorizon van het publiek of de betekenisverlenende context van het pittoreske. Toch krijgen we eerst nog een 15-tal pagina's beschrijving van de concrete artistieke praktijk te lezen, vooraleer de *pièce de résistance*, de analyse van de kunstkritieken aan bod kan komen, die de jaren 1830-1840 betreft (145-171). Een blik op het notenapparaat leert dat die analyse op zeer weinig bronnen gebaseerd is (182-189). Het vijfde hoofdstuk geeft ten slotte een overzicht van de evoluties in de tweede helft van de negentiende eeuw.

De globale indruk die ik van dit werk overhoud, is die van een degelijke, maar zeer klassiek-beschrijvende studie. Het onderwerp is een niet intrinsiek interessant artistiek genre zonder grote meesters en past als zodanig in een postmoderne belangstelling voor 'vergeten' tradities. Mede als gevolg van de klassiek-beschrijvende aanpak heeft de auteur mij er niet van kunnen overtuigen dat een onderzoek van de pittoreske landschapsschilderkunst ondanks de déni-

rende benadering van het modernisme wel degelijk interessant kan zijn. Als historica blijf ik op mijn honger zitten daar waar de studie beloofde de dialectiek tussen het artistieke en het breedmaatschappelijke te laten zien. De enige extra-artistieke betekenisverlening wordt zeer oppervlakkig gesitueerd in het urbanisatieproces dat stedelingen ertoe aanzet idealiserend arcadische voorstellingen op het platteland te projecteren.

Gita Deneckere

V. Adriaens, *Liberalisme op het Zuid-Oostvlaamse platteland in de 19de eeuw* (Verhandelingen van het Liberaal archief VI; Gent: Liberaal archief, 1991, 215 blz., Bf750,-, + Bf50,-, verzendkosten (verkrijgbaar door storting op postrekeningnummer 000-1519870-74, tnv Liberaal archief, Kramersplein 23, 9000 Gent).

Liberalisme op het negentiende-eeuwse Vlaamse platteland is zodanig in tegenspraak met het klassieke beeld van het godvruchtige dorpsleven onder de kerktoren, dat er over de zeldzame 'liberale nesten' nauwelijks onderzoek bestaat. Eén van de belangrijke verdiensten van deze studie naar het liberale overwicht in enkele gemeenten in het zuiden van Oost-Vlaanderen, is dat de auteur vertrekt van de werkhypothese dat de katholiek-liberale tegenstelling in een dorp iets anders betekende dan in de steden of op nationaal vlak. Liberalisme was er een moderne naam voor oudere familietwisten, rivaliteiten en loyaliteiten en had weinig te maken met een partijprogramma of ideologie. Dit stelt de historicus voor een groot bronnenprobleem: de politieke identificatie van kandidaten en verkozenen is tot de jaren 1880 zeer moeilijk. Om hieraan enigszins te verhelpen heeft Véronique Adriaens zich gebaseerd op de samenstelling van de schoolcomités die in de context van de schoolstrijd (1879-1884) gevormd werden om de doorde overheid opgerichte scholen te beschermen. Daarnaast had zij het geluk overeen politiek dagboek van één van de actoren te beschikken. Haar betoog is dan ook zeer levendig en wordt doorspekt met allerlei anekdoten. We vernemen bijvoorbeeld dat men in 1830 bij een gelijk aantal stemmen, een ballotage 'met boonen en eerweten' uitvoerde. Ook wordt duidelijk gemaakt hoezeer de intellectuele en karakteriële superioriteit van dorpspotentaten belangrijker was dan rijkdom of grondbezit.

In deel I beschrijft de auteur op microscopische wijze het politieke leven in Berchem, de best gedocumenteerde gemeente uit de Zuid-Oostvlaamse 'liberale buik' en maakt ze een vergelijking met andere gemeenten.

In deel II maakt ze een repertorium van het plattelandsliberalisme op basis van de samenstelling van de schoolcomités en de geografische spreiding van de liberale besturen van Oost-Vlaanderen. Hieruit blijkt onder meer dat ongeveer de helft van de leden van de schoolcomités autochtone landbouwers waren en dat slechts één derde politiek actief was.

Deel III biedt ten slotte een poging tot verklaring. Dit deel is buitengewoon interessant en zorgt ervoor dat de studie de regionale dimensie overstijgt. De auteur verwerpt hier ten eerste de functionele of materialistische verklaring die onkerkelijkheid aan relatieve welstand, bestaanszekerheid en bezitsstructuur koppelt. Ook de hypothese van haar promotor, Jan Art, moet eraan geloven. In diens studie van het liberalisme in de gemeente Moerbeke-Waas wordt het antiklerikalisme in verband gebracht met de verkoop van nationale goederen uit de Franse tijd. Aangezien de grond op het Zuid-Oostvlaamse platteland voornamelijk in handen van boeren was en bleef, biedt Arts hypothese hier geen verklaring. Ten slotte maakt Véronique Adriaens korte metten met de moderniseringstheorie. De lagere kerkelijkheid van de door haar bestudeer-